

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXII. KÖTET.

1926. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM.

Orsova.

A magyar nyelv mai és történeti névkészletéből három *Orsová*-t tudunk kimutatni. Kettő ma is megvan a magyar nyelvben, a harmadik azonban régen kiment a használatból. Fejtegetésemet ez utóbbival kezdem.

Van Morvaországban az ú. n. Morva-Tótságban (= Moravské Slovensko) egy folyó, amelyet az ott lakó tótok s utánuk a csehek régtől fogva *Olšava*-nak neveznek. A XI. és XII. században ez a folyó volt Magyarország és Morvaország közt a határ (l. PAULER, A magy. nemz. tört.² I, 206, 227, 471). A folyó *Ungrisch-Brod* (= tót, cseh *Uherský Brod*)-nál elfolyván *Ungrisch-Hradisch* (= tót, cseh *Uherské Hradište*) és *Ungrisch-Ostra* (= tót, cseh *Uherský Ostroh*) városok között szakad a Morvába (l. a NIEDERLE L. szerkesztette Moravské Slovensko című 1918-ban Prágában megjelent mű térképét). Mindezek a városok ném. *Ungrisch* = cseh, tót *Uherský*, *Uherské* jelzőjükben ma is hirdetik, hogy már akkor is megvoltak, amikor Magyarország a Morva-Tótság *Olšava* folyójáig terjedt. Ezt a folyót a Bécsi Képes Krónika *Orsová*-nak nevezi, s ez a folyó egykori magyar neve.

Vö. BécsiKépKrón., cd. M. FLOR. II, 207: „Placuit autem regno, ut rex Stephanus [II. István] cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque uenisset ad confinium Hungarie prope fluuium *Orsoua*, et dux Bohemorum obuiam illi uenisset, fluuius tamen eos interiacebat.”

A tót-cseh *Olšava* név nyilván a tót *olša* ‘égerfa’, cseh *olše* ua. származéka, tehát olyan származék, mint a magy. *Egregy*. A tót *Olšava*-ból a magyarban bizonyára először **Olšava* > **Olsova* lett s ebből később *Orsova*. Az *-ls-* > *-rs-* változásra vö. Isaszeg régi *Ilsvaszeg* > *Irsvaszeg* nevét; vannak nyelvjárásaink, amelyekben ilyen változás ma is előfordul, vö. *fersing* ‘szoknya’ < **felső ing*, továbbá a kalotaszegi nyelvjárás következő szavait: *arsó* ‘alsó’, *bersó* ‘belső’, *ersó* ‘első’, *hátursó* ‘hátsó’, *kürsó* ‘külső’ stb. (MTsz.; Nyr. XX, 468.) Úgy látszik, ilyen változás nyelvjárásainkban régen is előfordult.

A másik két *Orsova* ma is megvan nyelvünkben; mindkettő ma lakott helynek a neve, s mindkettőnek más az eredete, mint a fentebb tárgyalt ó-magy. *Orsova* folyóé.

A két *Orsova* hely közül az egyik Maros-Torda megyében, tehát Erdélyben fekszik, a másik Krassó-Szörény megyében a Cserna folyónak a Dunába szakadásánál.

A maros-tordamegyei *Orsová*-ra első adatunk 1453-ból van; ekkor e hely még praedium, puszta, s Görgény várához tartozik (CSÁNKI V, 723); lakott helylé: községgé, úgy látszik, később lett. Minthogy e helyet PESTY, Magyarország helynevei c. műve szerint oláhul *Urşuva*, *Ruşava*-nak (nála írva: *Ursuva*, *Ursue*, *Russava*) hívják, aligha tévedek, ha azt állítom, hogy e név a krassó-szörénymegyei *Orsova* nevével azonos eredetű. Ennek az *Orsová*-nak pedig meg tudjuk állapítani az eredetét.

A krassó-szörénymegyei *Orsová*-ra legrégebb adataink ANONYMUS Gestájában vannak. ANONYMUS-ban két helyen van szó *Orsová*-ról, mind a két ízben más alakváltozatban. Az egyik helyen a névnek *Ursoua*, a másik helyen pedig *Vrscia* az írott alakja.

Vö. ANON. 44. §.: Hinc euntes, castrum *Ursoua* ceperunt... uo. 11. §.: Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum *Vrscia*, preoccupavisset quidam dux nomine Glad. (MHK. 408, 443)

Az Árpádok korából a hely nevére nincs más adatunk, bár kétségtelen, hogy e vár ebben az időben fennállott.

A XIV—XV. századból azután több adatunk van *Orsova* vár és hely nevére. Ez adatok hangzásuk szerint csoportosítva a következők:

Orsva. 1351: *Orsva*; 1373: *Orsva*; 1419, 1424: *Orsva* (PESTY, A szörényi bánság tört. II, III; CSÁNKI II, 14, 19);

Orsava. 1428: *Orsava* (Acta Bosnae-ból CSÁNKI II, 19; ez alakv.-ról l. alább is);

Orsova. 1478: *Orsova* (CSÁNKI II, 19);

Orosva. 1396: *Orosva* (CSÁNKI II, 15).

A közölt adatok azt vallják, hogy az *Orsova* (alakv. *Orsva*, *Orosva*) név régebbi magy. *Ursova* alakból fejlődött. E fejlődésben következő fejtegetéseim szempontjából a régi *u*-nak *o*-vá fejlődését tartom kiemelendőnek. U. i. tudvalevő dolog, hogy a tőszótagbeli *ó*-magy. *u* az esetek nagy részében *o*-vá fejlődött;

vö. *ó*-magy. *hűzzw*, *humerou*, *humuk* > mai magy. *hosszú*, *homorú*, *homok* | *ó*-magy. *kuma*, *-turna* = mai magy. *koma*, *-torony(a)* ~ *torony* | *ó*-magy. *uruszág* > *urszág* = mai magy. *ország* stb., stb.

E fejlődés a XIV. században indulhatott meg, és a század második felében nagyjában már be is volt fejezve (vö. GOMBOCZ, Magyar történeti nyelvtan III, 2:17). Azonban *u* > *o* fejlődés sem a szláv nyelvekben, sem pedig a német és oláh nyelvben nincsen, és *Orsová*-t ezek is *Ors*- szókezdettel mondják;

vö. szerb *Oršava* (l. BELIĆnek az orosz Akadémiánál megjelent szerb nyelvjárás térképét) | horv. *Oršava* (adatok a XVIII. sz.-tól, l. JAMBRESSICH Lex.; lehetséges, hogy az 1428-ból az Acta Bosnae-ból idézett *Oršava* [CSÁNKI II, 19 és itt feljebb] szintén horvát adat) | ném. *Orschowa* LIPSZKY, Rep. | oláh *Orşova* MOLDOVAN és TOGAN, Diet.

Ezért kétségtelen, hogy e nyelvek *Orsova* nevét a magyarból vették, még pedig az $u > o$ változás után, tehát a XIV. század második fele után.

Vannak *Orsová*-nak a régebbi szerbben (s innen a mai szerbben), a középbolgárban és a régebbi oláhban a fentiekhez hasonló, de mégis tőlük eltérő hangalakú nevei is; ezek a nevek a következők:

ó-szerb *Rušava* (LIPSZKY, Rep.); mai szerb *Ršava* VUK³ | középbolg. *Rъšava* (Venelin, Vlachoblg. gramoty 6) | oláh *Rușava* (PESTRY, A szörényi bánóság tört. II, 392; SBWA. LIII, 32).

Ezek a nevek is magyar eredetűek, csakhogy a régebbi *Ursova* alakból. Ahogy ugyanis az ó-magy. *urszág* 'regnum' szóból az ó-szerbben *rusagъ* 'regnum' (adatok a XIV. sz.-tól; l. DANIČIĆ, Rječ. iz st. srp.) lett, azonképen lett az ó-magy. *Ursová*-ból az ó-szerbben **Ruševa* ~ *Rušava*, majd a későbbi szerbben *Ršava*. Az ó-szerbből való a középbolg. *Rъšava* és az oláh *Rușava*.

Az eddigiekből láttuk, hogy *Orsova* régi és mai szláv, valamint német és oláh neve a magyarból való. Kétségtelen azonban az is, hogy a magy. *Ursova* > *Orsova* név -ova vége szláv eredetre vall, s ezért gondolta HORGER: MNy. X, 112, hogy a magy. *Orsova* a szláv *Oršava* (l. feljebb) átvétele.

Mielőtt a magy. *Ursova* > *Orsova* név eredetét fejtegetnők, a megfejtés megértésére előrebocsátjuk a következőket:

ANONYMUS Gestája 40. szakaszában elbeszéli, hogy „Ethe, Oundu fia, összegyűjtven a sok szlávtságot, Olpár vára és a Beuldu rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlávok saját nyelvökön *Surungrad* (= 'Csongrád')-nak, azaz 'fekete vár'-nak neveztek.“

E tudósítás szerint tehát egy magyar úrnak nem-magyarok az alattvalói, s ezek az alattvalók uruk várát a saját nyelvökön *Surungrad*-nak, azaz 'fekete vár'-nak nevezik.

Ugyancsak ANONYMUS-ban olvassuk, hogy Ung és Ugocsa vidékén a honfoglalók a többi közt *castrum Borsoa* = *Borsou várát* is megszállották. E vár fennállott Szent László idejében is, mert Kutesk kún vezérnek 1085-ben történt betörésekor erről a várról is szó esik; s megvan e vár a XIII. sz. elején is.

Vö. BécsiKépKrón., ed. M. FLOR. II, 194: Dux autem Kutesk, imani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum inuadens Hungariam, deuenit usque in prouinciam castrorum Vng et *Borsua* ~ DubnKrón., ed. M. FLOR. III, 95: in prouinciam castrorum Hung et *Borsoa* (l. PAULER, A m. nemz. tört.² I, 151, 445) VárReg. 59. §.: comite de *Borsua*, uo. 271. §.: comite de *Borsoha*! későbbi adatokat l. Kovács, Index.

Ez a „castrum *Borsoa*, *Borsua*, *Borsoha*“ minden valószínűség szerint a mai beregmezei *Borsova* ~ *Borzsova* falu (l. LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI I, 414) helyén feküdt (l. MHK. 412). *Borsova* és környéke színmagyar lakosságú, s minthogy magá-

nak *Borsová*-nak lakossága református vallású, fel kell tenünk, hogy e falu magyar lakosságú volt a reformáció előtt is. Igen ám, de a falu neve szláv eredetre mutat. Bizonyos ugyanis, hogy a magy. *Borsova* egy előbbi szláv **Borševo* vagy **Borševa* átvétele. Ez a szláv **Borševo* vagy **Borševa* pedig egy *Borš* személynévből van képezve a melléknévi *-ov* képzővel, s az egész név magyarul a. m. 'Bors-é'. A szláv-ságból azonban a *Borš* személynév megfejtethetlen. Ámde megfejtendő a magyarból és esetleg a bolgár-törökből is. A magyarban ugyanis van *Bors* szn. (innen *Bars* és *Borsod* megye neve is). E szn. a magy. *bors* köznévi mása. Minthogy pedig a magy. *bors* bolgár-török jövevényszó (l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw.), hasonló szn. nem volna lehetetlen a bolgár-törökségben sem.

Minden jel tehát arra mutat, hogy *Borsova* vára megvolt a X. sz.-ban is. E vár egykor egy *Bors* nevű uré volt, s várát a szláv alattvalók **Borševo* vagy **Borševa*-nak nevezték. Ebből alakult a magy. *Borsoa*, *Borsva*, *Borsoha* > *Borsova* s belőle a kisor. *Boršava* (LIPSZKY, Rep.), *Berešava* (Lexicon 1773), ahogy a XVIII—XIX. sz.-ban e magyar falut és a mellette elfolyó vizet a kisoroszok nevezték, s nyilván ma is nevezik.

Csongrád és *Borsova* neve tehát azt bizonyítja, hogy magyar urak szláv alattvalói uruk várát saját nyelvükön is elnevezhették, és e név a magyar nyelvben el is terjedhetett.

Nézetem szerint *Csongrád*, különösen pedig *Borsova* nevéhez hasonló az eredete az ó-magy. *Ursova*, későbbi és mai magy. *Orsová*-nak is. Ennek az elnevezésnek is egy magyar személynév az alapja; a hely ó-magy. *Ursova* neve azonban előbbi szláv **Urševo* vagy **Urševa* mása. A szláv *-o-ra* végződő szavak a magyarba kerülve *-a* végűekké lesznek, mélyhangú nevek szláv *-še-je* pedig illeszkedik;

vö. szláv *igo, sěno, těsto* > magy. *iga, széna, tészta* | szláv *Požega* > ó-magy. *Pozsaga, Pozsoga*; szerb *Pančevo* > magy. *Pan-csova* stb.

Az ó-magy. *Ursova* tehát teljesen szabályos alakulás szláv *Urševo*-ból; ugyancsak természetes, hogy *Ursova* szabályos alakulás szláv **Urševa*-ból is.

A szláv **Urševo(a)* alapjául szolgáló *Urš-* azonban a szláv nyelvekből meg nem fejthető. Ha azonban feltesszük, hogy **Urševo(a)* a magy. *Ürsü* > *Ürs* szn.-ből alakult a szláv *-ov* képzővel, hogy tehát a szláv név a. m. 'Ürs-é', minden szépen megmagyarázódik. A X—XIII. sz.-i magyarság közt sűrű használatú szn. az *Ürsü* > *Ürs*, és a régi adatok azt vallják, hogy e szn. különösen a magyarokká lett besenyők és kúnok közt volt elterjedve. A szn. sűrű használatát az is mutatja, hogy ma is sok helynév őrzi emlékét. Amint ugyanis a főszótagbeli magy. *u* a XIV. század folyamán *o*-vá, ugyan-

úgy lett ugyanazon időben a hasonló helyzetben levő *ü ö-vé*, *Ürsü* > *Ürs*-ből tehát *Örs*. Hazánkban ma is igen sok *Örs* nevű hely van (CSÁNKI I, 68; II, 634; III, 88, 341, 510, 554; LIPSZKY, Rep.), s ezek mind az *Örs* < *Ürs* szn. emlékei.

Egy ó-magy. *Ürsü* > *Ürs* a szláv nyelvekben szabályosan *Uršb* > *Urš* lesz, mert idegen *ü-t* a szláv nyelvekben *u* is helyettesíti;

vö. tör. *türk* > szláv *turčín*, *turak* | oszm. tör. *tütün* > szláv *tutun*, *tjutjun* 'dohány' (MIKL. EtWb. 365).

A magy. *Ürsü* > *Ürs* nevéből lett szláv *Uršb* > *Urš* szláv *-ov* képzővel **Urševb*, **Urševa*, **Urševo* alakot ölt, s ennek jelentése, mint fentebb megjegyeztem, 'Ürs-é'.

Nagyon valószínű, hogy a magy. *Ürsü* > *Ürs* úrnak szláv alattvalói mellett magyarnyelvű alattvalói is voltak; vagyis alattvalói két nyelvhez, két néphez tartoztak. Ilyen két nyelvhez tartozás esetében sokszor megtörténik, hogy egy és ugyanazon személynévből kiki a saját nyelve törvényei szerint alakítja meg valamely hely nevét. Ilyen nevekről részletesen írtam MNy. XIX, 105—111, 137—142, és kimutattam, hogy ilyen esetekben a magyarok a helyet a pusztá személynévvvel (vö. *Buda*, *Kassa*, *Léva*, *Vác* stb.), a szlávok pedig a személynévből képzett származékkal (tót *Budin*, *Košice*, *Levice*, *Vacov* stb.) jelölik meg.

Kimutattam ilyen kettős nevet *Orsová*-tól nem messze Szerbia területéről is. A mai *Požarevac* vidékét szerbül *Braničevo*-kerületnek nevezik. Kimutattam, hogy e név az egykori *Braničevo* vár nevéből van, amely a Mlávának a Dunába szakadásánál állott. Ezt a várat magyarul *Barancs*-nak hívták. Lehetséges tehát, hogy a honfoglalás táján a magyarok *Orsová*-t szintén egyszerűen *Ürsü* > *Ürs*-nek nevezték, míg a szlávok **Urševo(a)*-nak.

Lehetett azonban a hely magyar neve *Ürs* mellett *Ürsa* is. Gyakran tapasztaljuk, hogy egy és ugyanazt a személyt majd az egyik, majd a másik becéző képzővel ellátott néven nevezik, mint pl. ANONYMUS-nál: *Vrcun* olv. *Ürkün* és *Vrcund* olv. *Ürkünd* (MHK. 463). Már pedig az *Ürs*-nek más képzővel *Ürsa* a becéző alakja, és van olyan *Örs* nevű helyünk, amelyet a XI. sz.-ban *Ürsá*-nak hívtak (vö. 1055. tihanyi okl. *ursa* ~ ma *Örs*; SZAMOTA: NyK. XXV, 145).

Fentebb említettem, hogy ANONYMUS *Orsova* nevét egyszer *Ürsoua*, másszor meg *Vrscia* alakban írja. Az *Ürsoua* olv. *Ürsová*-ról részletesen bizonyítottam, hogy a magy. *Ürsü* > *Ürs*-ből lett szláv *Urš* származékának: *Urševo* vagy *Urševa*-nak a mása. Milyen alak azonban az *Vrscia*? Az *Vrscia* alakot kétféleképp lehet olvasni, még pedig vagy *Ürsá*-nak, vagy pedig *Ürsá*-nak.

Ha *Ürsá*-nak olvasandó, akkor a szlávból került ó-magy. **Urseva* > *Ürsoua* tovább fejlődött magyar alakja; tehát olyan,

mint amilyen a szláv *Trnava*-ból került ó-magy. *Turnava* > *Turnova* ~ *Turnva* ~ mai magy. *Torna*, vagy mint a szláv *Rimava*-ból való ó-magy. **Rimava* > **Rimova* ~ *Rimva* > mai magy. *Rima* stb. Ha azonban ANONYMUS *Vrscia*-ja *Űrsá*-nak olvasandó, akkor e név *Orsova* eredeti magyar alakja, tehát olyan, mint a fentebb idézett *Barancs* (= szerb és bolgár *Braničevo*). Mindkét név amellet tanuskodik, hogy a IX. században az Aldunán tekintélyes számban magyarok is laktak. Ennek egyébíránt történeti bizonyítékai is vannak.*

MELICH JÁNOS.

* Jegyzet: E fejtegetés lényegében megjelent német nyelven 1921-ben Krakóban a BAUDOUIN DE COURTENAY JÁNOS tiszteletére kiadott emlékkönyvben (vö. *Prace lingwistyczne ofiarowane JANOWI BAUDOUINOWI DE COURTENAY dla uczczenia jego działalności naukowej 1868—1921. Kraków 1921: 113—116*).

Űrs és Űrkény.

Néhány évvel ezelőtt MELICH JÁNOS a BAUDOUIN DE COURTENAY-Emlékkönyvben (Krakó, 1921. 112—6. l.) a krassó-szörénymegyei *Orsova* helynév eredetével foglalkozott. Cikkét, némi pótlásokkal, a Magyar Nyelv jelen számában is közzétette. Fejtegetéseinek eredménye, röviden összefoglalva, az, hogy a m. *Orsova* feltehető szláv *Űrševo* átvétele, ez viszont a régi m. *Űrs* személynév származéka. Mintegy kiegészítésképen MELICH cikkéhez ez utóbbi eredetét próbálom megfejteni.

Legrégibb magyar alakja *Űrsü*. ANONYMUS szerint *Űrsüür* ill. *Űrsüuru* Ousad kún vezér fia volt: 7. §. De Rutenia. „Statim dux de Kyeu missis legatis VII duces cumanorum. . in adiutorium postulavit. Tunc hy VII duces. . Ousad pater *ursuur*. .“ 10. §. De VII ducibus cumanorum. „Tunc prenomi-nati duces cumanorum. . Ousad pater *ursuuru*. .“ Két oklevélünkben a XIII. sz. végéről *Űrsür* ill. *Űrüsür* mint nemzetségnév szerepel: 1292: „Jacobus filius Laurencij de genere *Vrsur*“ (W. X, 92); 1300: „Mychaele filio Nycolai de Zoluna de genere *Vrusur*“ (W. XII, 664). Az *Űrs* nemzetségnévre a XIV. sz. közepéről találunk adatot: 1357/1701: „Ladislauum filium Eustachii filij Marcellij de gente *Wrs* Wajvodae Philistinorum“ (GYÁRFÁS, A jász-kúnok tört. III, 495). Az *Űrs* mellett előfordul az *Űrsá* dem. származék is: 1302: „domine Rusa uxoris *rsa*“ (MonStrig. II, 509).

Hogy az *Űrs* személynév (és származékai) az Árpád-korban milyen gyakori volt, azt a nagyszámú *Űrs*, *Űrsé* (< *Űrséi*, nom. possessi), *Űrsá*, *Űrsür* helynév is bizonyítja. Különösen Dunántúl majd minden megyében találkozunk velük. Az adatokat vármegyék szerint, CSÁNKI rendjében sorolom fel.

Pilis megyében két *Űrs* helység volt; az egyik Űrömmel